

byggnadsvård

Västermo kyrka

Eskilstuna Västermo kyrka 1:1, Västermo socken, Eskilstuna kommun,
Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Ny vattenavlednings- och dräneringsanläggning

Dag Forssblad

Västermo kyrka

Eskilstuna Västermo kyrka 1:1, Västermo socken, Eskilstuna kommun,
Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan

Ny vattenavlednings- och dräneringsanläggning

Dag Forssblad

Rapport 2011:6

© 2011 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

Författare: Dag Forssblad, antikvarie
Omslagsbild: Huven på klocktornet vid Västermo kyrka (Slm D11-450).
Foto, där ej annat anges: Dag Forssblad, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-KUS09-278

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2011

Innehåll

INLEDNING	5
Antikvarisk medverkan	5
Sammanfattning av utförda åtgärder	5
Beskrivning av byggnaden	6
Historik med relevans för ärendet	6
KULTURHISTORISKA VÄRDEN	7
UTFÖRDA ÅTGÄRDER	9
Mark- och anläggningsarbeten	9
Byggnadstekniska arbeten	9
Avvikelser från bygghandlingen	10
Antikvariska iakttagelser	10
DENDROKRONOLOGISK UNDERSÖKNING	11
Syfte och metod	11
Resultat	11
Sammanfattning	12
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	13
Bedömning av enskilda åtgärder	13
Sammanfattning	13
KÄLLFÖRTECKNING	15
Litteratur	15
Opublicerat material	15
Arkiv	15
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	17

1 Låget för Västermo kyrka är markerat med en röd cirkel.

INLEDNING

Västermo kyrka har under perioden november 2009 till augusti 2010 försetts med en ny vattenavlednings- och dräneringsanläggning. Arbetet utfördes i enlighet med bygghandlingar upprättade av Svensk Klimatstyrning AB, daterade 2009-11-02.

Rapporten presenterar ett urval de arbeten som har bedömts beröra väsentliga delar av kyrkans kulturhistoriska värden. I övrigt hänvisas till bygghandlingar, byggmötes- och besiktningsprotokoll.

Antikvarisk medverkan

Sörmlands museum fick uppdraget att svara för antikvarisk medverkan vid arbetets genomförande. Startmötet ägde rum den 31 augusti 2009. Arbetet har följts upp genom deltagande vid fem byggmöten, en teknisk slutbesiktning (2010-06-21) och en antikvarisk slutbesiktning (2010-09-01). Efterbesiktningar av entreprenaden har utförts

den 13 juli och den 20 augusti 2010 utan antikvarisk medverkan.

Utöver detta har Sörmlands museum gjort platsbesök vid behov samt fört en fortlöpande dialog per e-post och telefon med entreprenadens olika deltagare.

Sörmlands museum har även utfört en dendrokronologisk undersökning av kyrkans takstolar i samband med pågående arbeten.

Sammanfattning av utförda åtgärder

Utvändiga arbeten har framför allt omfattat schaktning för och nedläggning av ny ledning för dränering och dagvatten samt ny ringleddning för åskskyddsanläggningen. Vidare har nya stuprör och fotrännor monterats.

Invändiga arbeten har främst berört vinden med montering av brädgångar och platsbyggda stegar/trappor samt installation av belysning.

2 Västermo kyrka från sydväst. Foto: Eva Wockatz, Sörmlands museum (Slm D08-778).

Beskrivning av byggnaden

Västermo kyrka består av ett enskeppigt långhus med kor och sakristia i öster samt vapenhus och värmekammare i söder. Medeltida murverk finns bevarat i långhusets mitt och i vapenhuset. På nedre delen av kyrkans fasader är putsen borthuggen, vilket gör murverket synligt. Fasaderna är spritputsade och avfärgade i vitt. Kyrkans sadeltak är täckta med svartmålad plåt. Portar och fönsterbågar är målade i en mörkt grå kulör.

Historik med relevans för ärendet

Västermo kyrka byggdes under 1100-talet med ett rektangulärt långhus, ett smalare kor i öster, samt ett smalare torn i väster. Under 1300-talet byggdes kyrkan om till en salkyrka, då koret fick samma bredd som långhuset. En sakristia byggdes också till invid korets norra sida. Under 1400-talet byggdes ett vapenhus framför ingången i söder, tornet byggdes på i höjd och valv slogs i kyrkorummet.

År 1687 revs det fallfärdiga romanska tornet i öster och långhuset förlängdes mot väster. En ny portal byggdes i väster. År 1795 revs den medeltida sakristian och en ny byggdes öster om koret, då koret behövde stötts. I samband med detta byggdes en altarpredikstol i koret, då det platta taket fick ersättas med ett trätunnvalv.

År 1911 genomgick kyrkan en renovering, då fasaderna försågs med trappgavlar i väster, öster och på vapenhuset. Trappgavlarna togs bort år 1956. Vid renoveringen år 1911 togs också altarpredikstolens korg bort och en ny altaranordning ritades av Axel Lindegren. En invändig restaurering ledd av arkitekt Erik Fant genomfördes 1941, då en oljemålning sattes upp som altartavla och orgeln utökades. Vid senaste restaureringen år 1983 kalkades fasaderna om och valv och väggar rengjordes. Vapenhuset inreddes till väntrum och en toalett byggdes under läktaren i väster.

3 Västermo kyrka var försedd med trappgavlar mellan 1911 och 1956. Foto: Dan Samuelsson (Slm X2955-78).

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Västermo kyrka är ett exempel på en romansk kyrka, som under flera århundraden har byggts ut i etapper. De putsade fasaderna ger exteriören ett enhetligt uttryck. Det som främst karakteriserar exteriören är kyrkans ovanliga längd.

Karaktärsskapande i kyrkoanläggningen är det för länet ovanliga åttasidiga klocktornet, med klockformad huv och spira som även utgör västra kyrkogårdsingången. Det stora antalet äldre sandgravar som är placerade direkt söder om kyrkobyggnaden ger karaktär åt kyrkogården.

Kyrkans interiör får sin prägel av det långa långhusskeppet, som med sina helt olika valvutföranden tydligt visar på kyrkans olika byggnadsetapper. De under slutet av 1600-talet uppbyggda tunnvalven ansluter till de senmedeltida valvens låga gördelbågarna i långhusets mittparti på ett sätt som förstärker denna prägel. Framträdande i kyrkorummet är predikstolen och altaranordningen, samt den slutna bänkinredningen med den ovanliga nedfällbara sittbrädan på bänkgavlarna.

4 Ingången till kyrkogården genom den åttasidiga klockstapeln (Slm D11-451).

5 Sandgravarna på kyrkans södra sida är viktiga karaktärsskapande element för kyrkogården (D11-452).

6 Gräsytan mellan långhuset och vapenhusets västra fasad var en av två gräsytor som togs bort i samband med återställandet efter avslutade markarbeten (Slm D11-453).

7 Gräsyterna ersattes med naturgrus lika övriga grusade ytor på kyrkogården (Slm D11-454).

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Mark- och anläggningsarbeten

Schaktning utfördes runt hela kyrkan och från kyrkan till parkeringsytan väster om kyrkogården samt vidare söderut förbi Klockargården sydväst om kyrkogården.

I schakten nedlades ny dränerings- och dagvattenledning. Runt kyrkan har åskledare installerats under mark i form av ringlebare och jordtag samt nedledare monterade på stuprören.

Vid markåterställandet sänktes marknivån i anslutning till kyrkans södra sida med ca 100 mm. Tidigare gräsytor i anslutning till kyrkans södra fasad ersattes med naturgrus lika övriga grusade gångytor. Naturgrus (8-12 mm) levererades av Åsby grus, Folkesta.

Asfalterade ytor väster om kyrkan har tagits bort. Gången från kyrkans parkering, via klockstapeln till kyrkans västra entré har belagts med stenmjöl. Asfalt har även tagits bort på parkeringsplatsen och ersatts med gårdsgrus.

8 Gången genom klocktornet fram till kyrkans västentré var tidigare asfalterad. Foto: Eva Wockatz, Sörmlands museum (Slm D11-455).

Byggnadstekniska arbeten

Utvändiga arbeten

Samtliga stuprör har ersatts av nya i galvaniserad plåt. Långhusets södra takfall har kompletterats med två stuprör. Det tidigare pannrummet har kompletterats med ett stuprör i det sydöstra hörnet.

Fotrännorna på långhusets takfall har justerats för att anpassas till nya stuprör.

En taklucka har monterats på vapenhusets östra takfall för att underlätta tillträdet till kyrkans vindsutrymmen.

Invändiga arbeten

För att underlätta tillträde och besiktning av kyrkans vindsutrymmen har nya brädgångar och platsbyggda stegar/trappor anordnats på vinden. I anslutning till gångbanorna har kabelbräddor för el-installationer fästs.

Belysning har installerats på kyrkans vind.

9 Gången belades med stenmjöl för att öka tillgängligheten på kyrkogården (Slm D11-456).

10 Nytt stuprör och nya fotrännor på vapenhusets östra takfall (Slm D11-457).

För att dölja elinstallationernas dragning till vinden har en utvändig kabelkanal av trä har byggts på långhusets västra vägg från orgelläktaren till kyrkans vind i stället för i bygghandlingen föreskriven i väggen infälld ledningsdragning. Kabelkanalen har fästs i igenputsningen efter en tidigare inhuggen kabeldragning samt inmålat med linoljefärg i kulör lika väggen.

Avvikelser från bygghandlingen

Under entreprenadens genomförande gjordes, utöver kabelkanalen, ytterligare några mindre avvikelser från bygghandlingen. Avvikelserna godkändes under hand i samråd med Länsstyrelsen i Södermanlands län.

I bygghandlingen föreskrivna hängrännor på vapenhusets takfall har ersatts av fotrännor i utförande lika befintliga på långhuset. På pannrummets takfall har befintliga hängrännor behållits. Vid framtida arbeten kommer även dessa att ersättas med fotrännor.

Nya stuprör har utförts i Ø 120 mm i stället för i bygghandlingens föreskrivna Ø 110 mm.

Rännkrokar har utförts av galvaniserad plåt i stället för i bygghandlingen föreskriven svartlackerad plåt.

I bygghandlingen föreskrivna trappor ned till korets murkrön har utgått på grund av platsbrist.

Antikvariska iakttagelser

Den gravhäll från 1600-talet som påträffades i samband med schaktningsarbeten år 2008 har återdeponerats. Platsen har markerats på en situationsplan över kyrkogården.

På en av takstolarnas tassar var årtalet 1771 inhugget med mejsel. Det gick inte att avgöra om bjälken satt i ursprungligt läge eller om den var återanvänd från någon annan konstruktion, t ex en tidigare klockstapel.

11 Gångbanornas infästningar i takstolarna gjordes oförstörande för minska ingreppen i taklagets äldre delar (Slm D11-458).

DENDROKRONOLOGISK UNDERSÖKNING

Syfte och metod

Syfte

Syftet med den dendrokronologiska undersökningen var att identifiera och datera äldsta observerbara byggnadsskede och andra tydliga utbyggnadsskeden.

Metod

Taklaget undersöktes och dokumenterades översiktligt för att utgöra underlag för en dendrokronologisk provtagning i olika identifierade byggnadsskeden. Taklaget besiktigades i avsikt att identifiera kyrkans äldsta observerbara byggnadsskeden och att upprätta en relativ kronologi för kyrkans medeltida byggnadshistoria. Med utgångspunkt i besiktningsresultatet markerades de taklagsdetaljer som ansågs vara mest lämpliga att ta prover i.

De dendrokronologiska proverna togs med en Haglöfs tillväxtborr, 2-skärs, 5.15 mm kärndiameter, längd 250 mm.

Resultat

Identifierade byggnadsskeden

Undersökningen visade det troligen finns fyra medeltida byggnadsetapper representerade i Västermo kyrkas taklag.

Remstyckena från den ursprungliga romanska kyrkan, skede 1, är bevarade in situ över de ursprungliga delarna av kyrkans långhus. Vidare är sannolikt remstycket från den romanska kyrkans kor bevarat i sekundärt läge över korförlängningen, byggnadsetapp 2. Över korförlängningen är de återanvända delarna placerade som yttre och inre remstycken i norr och som inre remstycke i söder. I övrigt kan inga andra taklagsdetaljer med säkerhet knytas till kyrkans första byggnadsskede.

Taklaget över det ursprungliga långhuset har vilat på endast en murrem som har varit placerad i murkrönets ytterliv. Bevarade delar av murremmen är av tall, ca 310 x 250 mm (b x h), och är upptill försedd med en kraftig stödjande kam mot bindbjälken. Murremmen på långhusets södra sida uppvisar tydlig sprättäljning på den del som har varit synlig i fasaden.

Det ursprungliga taklaget har sannolikt varit av romansk typ och varje takstol bör ha bestått av en bindbjälke och sparrar. Troligen har det även funnits stödben och eventuellt en hanbjälke. Uttag för bindbjälkar i murremmarna visar att avståndet mellan takstolarna har varit ca 700–750 mm.

En av de återanvända murremmarna har ett uttag för bladning/laxning nära murremmens ena ände. Uttaget saknar funktion i nuvarande läge. Uttaget har ursprungligen troligen varit placerat i närheten av ett hörn i det romanska koret. Uttaget tyder på att mötande murremmar sannolikt har varit förbundna med en bjälke i hörnen.

En murrem från ombygget av kyrkan till en salkyrka, skede 2, är bevarad in situ över korförlängningen som yttre murrem i söder. Murremmen är av tall, ca 230 x ? (b x h). Uttag för bindbjälkar i murremmarna visar att avståndet mellan takstolarna har varit ca 600 – 700 mm.

I kyrkans taklag finns ett antal återanvända detaljer som troligen härrör från denna byggnadsetapp. Det finns dock en viss möjlighet att de kan härröra från såväl äldre, som yngre byggnadsetapper.

Över korförlängningen är taklagsdelar i form av sparrar, stödben eller hanbjälkar bevarade i sekundära lägen. Delarna har sågats av och spikats fast i de yttre och inre murremmarna som låsning, troligen i samband med att kyrkan valvslogs. En av de återanvända delarna har en tydlig rad av tätt placerade spikhål som visar att någon del av kyrkorummet har täckts av ett platt brädtak.

Över den del av långhuset som förlängdes åt väster år 1687 har äldre delar återanvänts vid lagning/skarvning av två sparrar. De återanvända delarna har tydlig sprättäljning på en sidan.

Uppförandet av vapenhuset vid kyrkans sydportal är det tredje medeltida byggnadsskedet som är synligt i taklaget. Från detta skede härrör troligen vapenhusets takstol och eventuellt underlagstak (spräckta brädor) i sin helhet, undantaget vissa lagningar.

Valvslagningen av kyrkans långhus är det fjärde tydliga byggnadsskedet i taklaget. Troligen är takstolen över den medeltida delen av långhuset samtida med valvslagningen.

Dendrokronologisk datering

Sammanlagt skickades 6 borkärnor från olika byggnadsskeden in för dendrokronologisk datering. Analysen utfördes av Hans Lindersson, Lunds universitet.

Inget av proven var möjliga att säkert datera dendrokronologiskt. De två viktigaste orsakerna till detta var kärnornas relativt fåtaliga årsringar samt att de relativt få proverna var spridda över flera byggnadsskeden snarare än tagna från en eller två skeden.

För ett prov taget över långhuset finns ett dateringsförslag baserat på höga statistiska korrelationer och god visuell överensstämmelse. Provet är taget i en takstol som bedömdes vara samtida med valvslagningen av kyrkan. Ett möjligt avverkningsår för det aktuella provet skulle vara omkring år 1620.

Sammanfattning

Resultatet av den utförda dendrokronologiska undersökningen innebär att målsättningen med undersökningen

inte gick att uppfylla fullt ut avseende dateringen. En huvudorsak var att antalet prov var för få för att kunna datera så mycket som fyra olika byggnadsskeden. Fokus skulle istället ha legat på att datera en eller två olika skeden.

Undersökningen identifierade dock fyra olika byggnadsskeden i taklaget över kyrkans medeltida delar. Däremot kunde inte de olika byggnadsskedena dateras dendrokronologiskt.

Den relativt osäkra dateringen av en av takstolarna över långhuset valvslagna delar till omkring 1620 går inte att använda till några mer långtgående tolkningar.

Taklaget med aktuell takstol bedömdes ha tillkommit i ett sammanhang med hänsyn till dess hantverkstekniska utförande. Den möjliga dateringen kan därmed möjligen indikera att taklaget över denna del av förnyades under 1600-talets första fjärdedel. Det går i sådana fall inte att utesluta att detta skedde i samband med att kyrkan valvslogs. För att komma vidare i denna diskussion krävs dock en mer utförlig dendrokronologisk provtagning.

12 Vapenhusets underlagstak av spräckt panel kan möjligen vara medeltida (Slm D11-459).

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Bedömning av enskilda åtgärder

Taklucka på vapenhusets takfall

Takluckan på vapenhusets östra takfall konstaterades vid slutbesiktningen avvika kraftigt från det beslutsgrundande underlaget med hänsyn till utförande och placering. I förhållande till underlaget hade luckan dels placerats avsevärt högre upp på takfallet, dels längre åt söder. Luckans hade vidare gjorts större än vad som var överenskommet.

Placeringen av och dimensionerna på luckan gör att den upplevs som mycket mer dominerande än vad som hade varit fallet om beslutsunderlaget hade följts. Härigenom påverkar förändringarna upplevelsen av kyrkans sammanhållna exteriör i negativ riktning.

Vapenhuset har ett äldre underlagstak som till stor del är utfört med spräckta brädor, vilket tyder på en mycket hög ålder, möjligen till och med medeltida. Tanken med luckans föreslagna placering var att den skulle placeras på en del av takfallet med tidigare lagat underlagstak. Upptagandet av ett nytt hål i den gamla panelen har inneburit ett onödigt ingrepp i gammal panel. Ingreppet har inverkat negativt på en i övrigt väl sammanhållen autentisk miljö.

Sammanfattning

Trots att takluckan på vapenhuset avviker från beslutsunderlaget innebär den dock att vinden idag är mer lättillgänglig än tidigare. Förhoppningsvis medför detta att vindsutrymmena besiktigas oftare i framtiden. Därmed ökar sannolikheten för att eventuella skador på taket upptäcks i ett tidigt skede. Därmed kan takluckan ändå bidra till att kyrkans kulturhistoriska värden säkras på längre sikt.

Projektet har i övrigt genomförts med utgångspunkt i en medvetenhet och förståelse för kyrkans kulturhistoriska värden. Hänsyn har till övervägande del tagits till dessa värden redan i planeringsstadiet. Arbetena har därmed som helhet inte haft någon större inverkan på kyrkans utpekade kulturhistoriska värden.

13 Nya plåtarbeten på vapenhusets östra takfall. Till höger anas den taklucka som skulle vara förlagda till den nya takluckan (Slm D11-460).

14 Närbild av den nya takluckan på vapenhusets östra takfall (Slm D11-461).

15 Nytt stuprör och nya fotrännor på långhuset södra takfall (Slm D11-462).

KÄLLFÖRTECKNING

Litteratur

- Bergman, M. 1989. *Västermo kyrka*. Sörmländska kyrkor 71. 3 uppl. Nyköping.
Berthelson, B. 1945. *Västermo kyrka*. Sörmländska kyrkor 71. 1 uppl. Nyköping.
Schnell, I. 1960. *Västermo kyrka*. Sörmländska kyrkor 71. 2 uppl. Nyköping.

Opublicerat material

- Ahlström, U. 2010. *Västermo kyrka. Förundersökning etapp 2*. Kulturmiljö Mälardalen Rapport 2010:13.

Arkiv

- Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm
Sörmlands museums arkiv, Nyköping

16 Vapenhusets välbevarade takstol och underlagstak är av hög ålder. Hela konstruktionen kan möjligen till och med vara medeltida (Slm D11-463).

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Fastighetsuppgifter

Objekt: Västermo kyrka
Kommun: Eskilstuna kn
Fastighetsbeteckning: Västermo kyrka 1:1
Socken: Västermo
Län: Södermanland
Stift: Strängnäs

Författningsskydd

Lag (1998:950) om Kulturminnen m m

Kyrkor uppförda före utgången av år 1939 skyddas enligt 4 kap. 3 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML). Enligt denna lag ska alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillhör Svenska kyrkan samt alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. För byggnader och anläggningar som tillkommit före 1940 gäller att de inte på något väsentligt sätt får ändras utan Länsstyrelsens tillstånd. Detta tillståndskrav gäller också för vissa, särskilt utvalda byggnader och anläggningar som är yngre och som har höga kulturhistoriska värden. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde ska förvaras och vårdas väl. Varje församling ska föra en förteckning över sådana inventarier.

Projektrelaterad information

Fastighetsägare: Västra Rekarne församling, Pastorsexpeditionen, 640 40 Stora Sundby
Beställare: Västra Rekarne församling, Pastorsexpeditionen, 640 40 Stora Sundby
Projektledare: Svensk Klimatstyrning AB, Box 6, 734 28 Kolbäck
Entreprenör, bygg: Byggcompanionet i Mälardalen AB, Nyckelbergsvägen 27, 731 34 Köping
Entreprenör, el och åskskydd: AB Surahammars El, Surahammar
Entreprenör, plåt: Andersson och Julle Plåt AB, Västeråsvägen 50, 731 98 Köping
Entreprenör, mark: CE Morberg Anläggning AB, Erikslund, 734 94 Strömsholm
Antikvarisk konsult: Sörmlands museum, Box 314, 611 26 Nyköping

Underlag

Förfrågningsunderlag. Ny vattenavlednings- och dräneringsanläggning, daterad 2009-04-08. Upprättad av Svensk Klimatstyrning AB.
Bygghandling. Ny vattenavlednings- och dräneringsanläggning, daterad 2009-11-02. Upprättad av Svensk Klimatstyrning AB.
Protokoll. Ny vattenavlednings- och dräneringsanläggning. Byggmötesprotokoll nr 1-7.
Relationshandling. Ny vattenavlednings- och dräneringsanläggning, daterad 2010-10-11. Upprättad av Svensk Klimatstyrning AB.

Övriga uppgifter

Länsstyrelsens i Södermanlands län beslut, 2009-10-13 & 2009-12-03, dnr 433-5757-2009 & 431-13507-2009
Sörmlands museum, dnr KN-KUS08-237 & KN-KUS09-278

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.